

2. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка / Ирина Владимировна Арнольд. – М. : Просвещение, 1990. – 300 с.
3. Голоюх Л. В. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту (на матеріалі сучасної української історичної прози) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Л. В. Голоюх. – К., 1984. – 20 с.
4. Казакова Т. А. Художественный перевод. Теория и практика / Тамара Анатольевна Казакова. – СПб. : ООО “Инъязиздат”, 2006. – 544с.
5. Коломейцева Е. М., Макеева М. Н. Лексические проблемы перевода с английского языка на русский / Е. М. Коломейцева, М. Н. Макеева. – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2004. – 92 с.
6. Комиссаров В. Н. Лингвистика перевода / Вилен Наумович Комиссаров. – М. : Международные отношения, 1980. – 168 с.
7. Рыженкова А. А. Авторские преобразования устойчивых сравнений как объект перевода : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / А. А. Рыженкова. – СПб., 2009. – 21с.
8. Швед Е. В. Порівняння як засіб експресії в лінгвістичній системі промов у творі Тіта Лівія “Історія” / Е. В. Швед // Проблеми романо-германської філології : зб. наук. пр. – Ужгород : Вид-во УжДУ, 1999. – С. 55–60.
9. Kukharenko V. A. A book of Practice in Stylistics / Valeriya A. Kukharenko. – Vinnytsia : Nova Knyga, 2000. – 160 p.
10. Wodehouse P. G. Carry on, Jeeves. – Moscow : Jupiter-Inter, 2004. – 236 p.
11. Вудхаус П. Г. Так держать, Дживс! – М. : АСТ МОСКВА ХРАНИТЕЛЬ, 2008. – 350с.
12. Мизинина И. Н., Тюрина Т. А. Выразительные средства языка / И. Н. Мизинина, Т. А. Тюрина. – М. : ООО Н – ПРО, 2006. – 108с.
13. Ожегов С. И. Словарь русского языка / Под ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : Рус. яз., 1990. – 921 с.
14. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля – К., 2006. – 716 с.

БЕЗЕКВІВАЛЕНТНИЙ ЛЕКСИЧНИЙ ФОНД У МІЖСЛОВ'ЯНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

БУБЛЕЙНИК Л. В.

Волинський інститут економіки та менеджменту

Проблеми національної ідентичності в наш час стали одними з ключових, особливо актуальних у суспільній свідомості на теренах країн пострадянського простору [7, с. 281]. Теоретичні й практичні аспекти цих питань розглядаються в численних перекладознавчих студіях [2; 4; 5], стають центральними в доповідях на наукових конференціях різних рівнів, у тому числі на традиційних міжнародних конференціях, які засновані проф. М. П. Кочерганом з проблем зіставної семантики і матеріали яких оприлюднено в збірниках із однойменною назвою, що виходять регулярно? починаючи з 1993 р. Явища мовної ідіоматичності аналізуються у зв'язку з розглядом характеру мовної картини світу в працях із контрастивної лексикології, семасіології, стилістики, що визначають протягом останніх десятиліть один із магістральних напрямів мовознавства [3; 9; 10].

Метою статті є розгляд тих лексичних паралелей у мові роману Ю. Яновського “Вершники” [14] та його перекладу, виконаного І. Дорбою [13], які відображають особливості сприйняття реалій дійсності носіями української та російської мов. На тлі універсального значеннєвого континууму з ізосемічними зв’язками лексем у ньому утворюється мовна національно-культурна специфічність завдяки ідіоматичним складникам, які виявляють своєрідність асоціативного мислення представників різних лінгвокультурних спільнот. Поле досліджень у перекладознавстві застосовує ті ефективні прийоми зіставлення, які спільні з інструментарієм контрастивної лінгвістики [1, с. 37].

Вибір для аналізу художньо-літературних творів, представлених в оригінальних та перекладних версіях, є не випадковим: адже в них актуалізуються багатоманітні лінгвокультурологічні виміри лексичного складу національних мов, які набувають важливого значення у світлі вчення В. Гумбольдта про “дух мови” та стають вагомими стилетвірними чинниками. У співвідношенні різномовних версій вираження тотожного змісту вияскравлюється неповторна образність слова, яку О. О. Потебня вважав його невід’ємною суттю, прирівнюючи його до художнього твору [6, с. 154]. Ця ознака, що формує мовну ідіоматику, накладає певні обмеження на можливості перекладу – адже сам характер художнього твору, як слушно зазначає О. О. Потебня, мусить змінюватися від власливості стихій мови [6, с. 155].

Переклад “Вершників” Ю. Яновського навіть близькоспорідненою російською мовою ускладнюється через широке використання письменником одиниць фольклорної стилістики, що за своєю сутністю належать до безеквівалентних. Ці лексичні одиниці, зі своїми особливими конотативними природженнями, формують унікальні текстові структури, виступаючи мовленнєвою основою окремих розділів роману, таких як “Дитинство”, де вони передають неповторність поетичного дитячого сприйняття світу.

Унікальну національну картину світу формують у романі й позатекстові елементи, до яких належить народна обрядовість, відбита у фразеології. Її відтворення засобами іншої мови приводить у російськомовній версії до неминучих перекладацьких утрат, які загалом можна схарактеризувати як неорганічність звучання слова. Подібні втрати простежуються в перекладі фрагмента, нервом якого є обряд *топтання рясту*, що спричинило виникнення фразеологізму *топтати ряст*: ... з’являвся голубий **ряст**, а прадід наказував зірвати його швиденько і топтати, приказуючи: “**Топчу, топчу ряст, дай, боже, потоптати й того року діждати!**”, а хто не встигне – тому на той рік **рясту не топтати, на лаві лежати, і ряст** у Данилка був дивним троїзіллям, і казав Данилко за всіма, коли хтось трудний одужував, – “о, вже **виліз на ряст!**” [14, с. 14]. Наведений фразеологізм, як і деякі інші словесні структури з вираженими конотативними елементами національно-мовної асоціативної природи, є ключовим в архітектоніці роману, втілюючи найдорожче, найзаповітніше в духовному житті героя – він, у варіативному повторі, пов’язує в художнє ціле початок і кінець твору, досконало вивершуючи його композицію: *Перед Данилом встає прадід, загублений на цій рівнині, встають спогади дитинства; “топчу, топчу ряст”, – шепотить він. Прадід згадувався лагідний і старий, древній голос лунав Данилові в усі тяжкі хвилини його юнацького життя. І тоді де*

знаходилась сила й відвага, де народжувалась пісня <...>! [14, с 63].

Через відсутність позатекстового (невербального) корелята і корелятивів системно-мовних та ситуативних (текстуальних) у російській мові перекладач змушений удатися до компенсації – до калькування фразеологізму, яке позбавляє художню оповідь емоційності. Механічне відтворення текстових структур оригіналу порушує, внаслідок зворотного зв'язку і змістові характеристики, а підрядкова примітка в перекладі (На лавке лежать – то же, что по русскому обычаю – “на столе”) руйнує єдність художнього враження: ... *появлялся голубой первоцвет, и прадед наказывал его побыстрей сорвать и сразу затоптать, приговаривая: “Топчу, топчу первоцвет, дай боже затоптать, другой год дожждать”*, – а кто не успеет – тому на лавке лежат, – и **первоцвет** для Данилки был волшебным троеземлем. И Данилко обо всех больных, которые выздоравливали, говорил: “О, уже **вылез на первоцвет!**” [13, с. 19]; *Перед Данилой встает прадед, затерявшийся в этой равнине, встают воспоминания детства, “топчу, топчу первоцвет” – шепчет он* [13, с. 83]. У подібних випадках можна припустити, що образи, усталені в одній системі, можуть потенційно міститися в другій [10, с. 80], але водночас буває важко вловити цю глибоко приховану потенційність, і тоді в рецепції читача формується неповна адекватність перекладу з огляду на емоційно-експресивні та стилістичні складники тексту.

Отже, глибинні прошарки, що визначають змістово-емоційний обсяг словесного образу, заснованого на фразеології, в перекладному тексті нейтралізуються. Досягти більшої адекватності перекладу текстів із фразеологізмами, уникнувши штучності, неминучої при калькуванні, дозволяє звернення до трансформації, яка пов'язана зі зміщенням рівнів співвідносних мовних структур, коли ідіома співвідноситься з вільним словосполученням (*вибити до ноги* [14, с. 80] / *истребить до последнего человека* [13, с. 106]).

Фразеосемантичне поле художнього тексту розширюється завдяки залученню в нього через дію асоціативних механізмів вільних сполучень, у яких реалізується переносне характерологічне значення лексем в опорній позиції предиката. В тексті Ю. Яновського сполучення *земля густиме* з підкресленою семою інтенсивності (... *зціпимо зуби й підємо працювати, аж земля густиме* <...> [14, с. 73]), асоціюється з фразеологізмами *аж гуде (гуло)* [8, т. II, с. 189], *аж гай гуде* [12, т. I, с. 168]. Оскільки в російській мові підґрунтя для подібних асоціативних зв'язків відсутнє, ця лакуна не може не вплинути на сприйняття перекладного еквівалента *земля гудела* (... *стиснув зуби, за роботу, – да так, чтоб аж земля гудела* <...> – 96), змінюючи його емоційний зміст, який формує підтекстний обсяг словесного образу.

Обмежена міжмовна адекватність властива й тим російським еквівалентам, які загалом ототожнюються з українськими корелятами за вихідним, головним значенням слова, але розрізняються ступенем розвиненості внутрішньої семантичної структури. Через це лише на правах досить приблизного перекладацького аналогу до українського *хвалитися* може функціонувати російський корелят *хвалиться*. І перекладач не випадково його оминає: слово є загалом однозначним, воно позбавлене тих семантичних відтінків, якими збагачується український корелят, на функціонування якого накладає відбиток дифузія його різних лексико-семантичних варіантів та зумовлена більшою змістовою навантаженіс-

тю частота вживання. Відтак засновані на цій лексемі звороти, подібні до вжитого Ю. Яновським *не мені цим хвалитися*, що передає живі барви народного мовлення (... *не мені цим хвалитися*, і не вам про це слухати [14, с. 81]), втрачають експресію характерного національного малюнку мовлення в російському перекладі, де вони замінюються нейтральним, генералізованим за семантикою, узагальненим *говорить* (... *не мне бы это говорить*, не вам слушать. [13, с. 107]).

Зону ідіоматичності утворюють у парадигматичних синонімічних об'єднаннях і ті їхні компоненти зі своєрідною внутрішньою формою, яка зберегла свою виразність, актуалізовану в художньому мовленні. Перешкодою в перекладацькій справі є формальна лакунарність для подібних слів. Цей образ увиразнюється в плеонастичних фігурах, експресія яких підсилюється перегукками спільних кореневих елементів: ... *прадід стояв, мов знатник, що знає всі весняні тайни* <...> [14, с. 14]. Перекладацький еквівалент *колдун* (... *прадед казался Данилке колдуном* <...> *проникшим во все весенние тайны* <...> [13, с. 18]) є асиметричним з огляду на його фонеморфологічний склад і на характер функціонування, що спричинює зміщення й у структурі тексту, і – головне – в типі словесного образу (пор. також: *перекинчик* – *перебежчик*).

Різниця в образності стосується і тих міжмовних лексичних паралелей, загалом ідентичних за змістом, які споріднюються спільним напрямом мотивації, але розходяться у вираженні, за висловом Н. І. Сукаленко, “національного стереотипу”, який не може не зберігатися, попри існуючу інтернаціоналізацію лексичного складу не тільки слов'янських мов, а взагалі мов європейського ареалу. Так, укр. *заскочити* і рос. *захватить* (*врасплох*) мають опору в дієсловах руху або ж – ширше – фізичної дії, але не збігаються повністю у своєму функціонуванні, лексичній сполучуваності, вільній чи зв'язаній, розрізняються також і частотою вживання, щільно пов'язаною з можливостями збереження чи, навпаки, стирання образу номінації. Методом перекладу в подібних випадках є еліipsis ідіоматичного слова і, як засіб компенсації, перебудова тексту за рахунок введення додаткових елементів, що матеріалізують семи, які зумовлюють ідіоматичність, “неперекладність” слова: *Підійти непомітно, заскочити й вирізати штаби, захопити самого Врангеля, коли вдасться* <...> [14, с. 64] – *Незаметно подкрасься, налететь, вырезатъ штабы, захватить, если удастся, самого Врангеля* <...> [13, с. 84].

Ідіоматичність, найбільш виразна в лексичній системі, властива й дериватологічним параметрам, які продукують у словах семантичні відтінки, що часом важко вловлюються, рельєфно виявляючись лише в міжмовному зіставленні. До елементів, неспіввідносних з огляду на ці особливості, належать українські дієслова, значення яких містить семи, характерні для певного способу дії. Хоч інвентар словотворчих афіксів та коренів-основ значеннево й формально є спільним для обох мов, але в групах похідних утворень симетричність порушується. У полі відповідників виникають перехресні відношення, й у межах лексикограматичних угруповань способів дієслівної дії часто відсутні прямі (лінійні, одно-однозначні) відповідники. Шляхи перекладу в такому разі – звернення до генералізованих еквівалентів, типу *перестріти* – *встретить*: *Його (чабанця) перестріває друг, повідає, як драгувалася мати і як заходилося плачем немовля* <...> [14, с. 14] – *Его встречает друг и рассказывает, как гневалась мать и*

как захлебывалась от плача малыша <...> [13, с. 18]. Ураховуючи контекстуальні ускладнення слова в оригіналі, перекладач удається до еквівалентів зі зміщеннями в додаткових семантичних (характерологічних) компонентах дієслів певних способів дії. Асиметричними з огляду на цю обставину є кореляти *перегрітися* – *погретъся* (*Бойові частини самі провадили потрібні роботи <...> напівроздягнені й босі, позбавлені можливості хоч де-небудь **перегрітися**, поїсти гарячого* [14, с. 67] – *Боевые части сами производили необходимые работы – полуодетые и босые <...> лишённые возможности хоть где-нибудь **погретъся**, поестъ горячего* [13, с. 87]). Хоч розмовне *перегрітися* ‘обігрітися’ є частковим системним еквівалентом рос. *обогреться* [11, т. III, с. 259], але перекладач обирає інший варіант – *погретъся* – з метою передати тимчасовість дії. Аналогічно, зі зміщенням семантичних компонентів способів дієслівної дії, представлено й інші міжмовні перекладацькі кореляти, зокрема розм. укр. *переховати* та рос. *припрятать*: *... ми тобі допоможемо, чи хворих твоїх **переховаємо**, чи одежею, чи худобою і найперше їжею вас підтримаємо* [14, с. 48] – *... мы тебе подсобим, хворых ли **припрятать**, одежда ли нужна или скотина, и перво-наперво харчами вас снабдим* [13, с. 64]. Немає повної відповідності між укр. *поснути* ‘заснути (про всіх або багатьох)’ [СУМ VII, 350] та рос. *заснуть*, дієсловом, яке номінує дію без корелятивних спеціалізованих семантичних відтінків: *Ні жайворонка в небі, ні чорногуза в траві, ящїрки **поснули** в землі <...>* [14, с. 63] – *Ни жаворонка в небе, ни аиста в траве, **заснули** в земле ящерицы <...>* [13, с. 83].

З невідповідностями в царині способів дієслівної дії аналогізуються і розбіжності, викликані різницею становища корелятивів у межах співвідносних лексико-словотвірних та синонімічних угруповань, що продукує перехресні відношення між лексемою оригіналу та обраним перекладацьким еквівалентом. Так, укр. *зітнутися* / *стинатися* ‘битися зі зброєю в руках’ [65; 8: IX, 699] передається як *столкнуться* [86], але на сприйнятті образів, створених цими лексемами, не може не відбитися зв’язок українського дієслова зі спільнокореневими *перетнути(ся)*, *розтинати* та под., а також із синонімами *зіштовхнутися*, *зіткнутися*, за конотативними нашаруваннями ближчими до російської паралелі.

Отже, зіставлення перекладної версії з оригіналом твору дозволяє пересвідчитися в певних обмеженнях перекладності через об’єктивні мовні закономірності, властиві організації ідіоматичних лексичних фрагментів. На них падає в художньому мовленні особливе навантаження, значущість якого тільки зростає через те, що сучасну мовну ситуацію в Україні (і в інших національних колективах) характеризує зменшення їхньої питомої ваги, як і частки народної фразеології, в усно-розмовному мовленні.

Серед ідіоматичних лексем, що формують індивідуальну, національно-мовну картину світу, розрізняємо одиниці, безеквівалентні на міжмовному рівні з огляду на їхні формальні особливості, звичайно пов’язані зі значенневими, а також на семантичні розбіжності спільних елементів, що, в свою чергу, спричинює неспіввідносність міжпарадигматичних зв’язків у різномовних системах. На характер віддавання в перекладі ідіоматичних елементів впливає і різниця в співвідношенні стилістичних прошарків у вихідній мові та мові-реципієнті. Ці чинники обмежують можливості адекватного художнього перекладу.

Автори перекладних версій у таких випадках удаються до нейтральних генералізованих відповідників або ж, із метою компенсації, до асиметричних еквівалентів, значеннево чи/та стилістично спеціалізованих. Унаслідок цього відповідно маємо стирання ідіоматичного мовного малюнку в перекладній версії або ж, у разі компенсації, зміщення в ньому. Вибір найбільш адекватних відповідників серед варіативних зумовлюється контекстуальною ситуацією.

Аналізуючи засоби відтворення ідіоматичних елементів у перекладі твору красного письменства, треба зважати і на часткові, факультативні розбіжності периферійного характеру, оскільки вони теж актуалізуються в художньому мовленні. Порушена проблема потребує подальших досліджень, у сферу яких належить залучити співвіднесені оригінальні і перекладні різножанрові літературно-художні тексти на слов'янських мовах. Важливо при цьому забезпечити багатоаспектний аналіз, обираючи вихідними в ньому різні мови. У розгляді шляхів та засобів художнього перекладу потребують розрізнення різні типи взаємопов'язаних явищ – тих, що репрезентують об'єктивні закономірності організації внутрішньомовної системи, і, з другого боку, тих, що характеризують властивості авторського ідіостилю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Замалетдинов Р. Р. О языковой картине мира / Р. Р. Замалетдинов // Сопоставительная филология и полилингвизм : Материалы Международной научной конференции (Казань, 29 сентября–1 октября 2010 года). – Казань, 2010. – С. 35–37.
2. Засекін С. В. Психолінгвістичні аспекти перекладу / Сергій Васильович Засекін. – Луцьк : ВІЕМ, 2006. – 144 с.
3. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / Владимир Ильич Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
4. Качуровський І. В. 150 вікон у світ : з бесід, трансльованих на Радіо “Свобода” / Ігор Васильович Качуровський. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 462 с.
5. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу / Віктор Вікторович Коптілов. – К. : Юніверс, 2003. – 280 с.
6. Потєбня А. А. Мысль и язык / Александр Афанасьевич Потєбня. – К. : Синто, 1993. – 192 с.
7. Сафіуллін Я. Г. Национальная идентичность и литература (к теории вопроса) / Я. Г. Сафіуллін // Сопоставительная филология и полилингвизм : Мат. Междунар. науч. конф. (Казань, 29 сентября–1 октября 2010 года). – Казань, 2010. – С.280-283].
8. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
9. Сопоставительная филология и полилингвизм : Мат. Междунар. науч. конф. (Казань, 29 сентября – 1 октября 2010 года). – Казань, 2010. – 410 с.
10. Сукаленко Н. И. Отражение обыденного сознания в образной языковой картине мира / Н. И. Сукаленко. – К. : Наукова думка, 1992. – 160 с.
11. Українсько-російський словник : у 6 т. – К. : Вид-во АН УРСР, 1953–1963.
12. Фразеологічний словник української мови / Уклад. В. М. Білоноженко та ін. – Кн. І–ІІ. – К. : Наукова думка, 1993.
13. Яновський Ю. Всадники / Пер. И. Дорбы]. – М. : Худож. литература, 1968. – 112 с.
14. Яновський Ю. Вершники. – К. : Держлітвидав, 1962. – 86 с.